

Az újrarajzolt portré

Leleplezett mellszobor – Nyomozások Kazinczy birtokán

2009-ben ünnepeltük a szép-irodalom önértékének rangot adó, sajtóságainak törvényeit megalapozó, az irányjelölő, az irodalomban és a nyelvben a szép és a jó esztétikai értékeit hirdető Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulóját. Örvendetes, hogy az emlékévre elkészült a kritikai kiadás három kötete (I. *Pályán emlékezete*, II. *Forditások Bessenyeitől Pyrkerig*, III. *Külföldi játszószíni*). A sorozat várhatóan folyamatosan bővül. Kazinczy Ferenc hasonló nevű, Svédországban élő ükunokája, akit nagy őse emlékére neveztek el és neveltek, bevallása szerint magyarul egyre kevésbé tud, de egykor ükapja fogságának naplóját és levelezéseit svédre fordította. Ő volt a díszvendége Debrecenben az évforduló alkalmából rendezett *Kazinczy Ferenc és kora* című konferenciának, ahol örömmel adhatták át neki, mintegy az utókor hálás tiszteletéül, a kritikai kiadást. Mintha az egykori Kazinczy Ferenc a maival összeérne, amikor az ükunokával készült interjúban ezt a gondolatot olvassuk: „Ne féltsük a kis nemzetek nyelvét, különösen a magyart ne, mert elég erős és különleges ahhoz, hogy megvédje magát, s fennmaradjon.” (Hajba Ferenc: *Érzelemmel telített szavak*. Interjú Kazinczy Ferencel. Népszabadság, 2010. április 29.) Egy fiatal, mégis tapasztalt kutató, Czifra Mariann, az ELTE irodalomtörténeti tanszékének munkatársa a szerkesztője az emlékévé végére elkészült *Leleplezett*

mellszobor című tanulmánykötetnek, amely az MTA és a Debreceni Egyetem Bitskey István által vezetett Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportja pályázatának keretében valósult meg. A szerkesztő részt vesz abban a 2007-től kezdődő munkában, amely Kazinczy Ferenc kézira-

tos leveleinek a felkutatásával kezdődött, közben két éve lezárult az összegyűjtött anyag digitális archiválása, s a kutatás a magyarországi és a külföldi közgyűjteményekben meglévő Kazinczy-levelek nyomozásával folytatódott. A munka a fellelt kéziratok feldolgozásával, összeolvasásával, a filológiai kutatásokkal ma is zajlik. Ennek egyik bizonyítéka az a kötet, amelyet ajánlok mindazon olvasóknak, akik az eddig szilárdnak, elmozdíthatatlannak hitt Kazinczy-kép újrafestésének kívánnak tanúi lenni, s akik kíváncsiak a „Kazinczy-birtokon”, a szövegek erdejében indult nyomozás hiteles bizonyítékaira.

A *Korunkban*, annak szerkesztőjeként ajánlja az olvasók figyelmébe az eddig megjelent kritikai kiadás köteteit Keszeg Anna, aki a „nyomozók” közül az első, mármint tanulmányának helyét illetően ebben a kötetben. Rendhagyó, egyben a tudományosságot érdekességgel ötvöző írása a módi és a viselet összefüggéseit tárgyalja Kazinczynál. Tudjuk, hogy az íróról atillát, zekét is elneveztek, sőt neve a magyar divattörténeti szakirodalomban sem ismeretlen. A szövegekből

vett, filológusi alapossággal elemzett citátumok alapján igyekszik megválaszolni a kérdést: divatos volt-e Kazinczy? Ezt a kérdésfeltevést – elsőre tudománytalannak tetsző volta ellenére – az is indokolhatja, hogy a viselet mindenkor egy adott kultúra meghatározója; az öltözék a nemzetfelfogásban, az identifikációban az önreprezentációs eszköztár része. Keszeg Anna jó érzékkel bizonyítja, hogy ezek vonatkozásai követhetők a Kazinczy-szöveghagyományban. A XVIII. század végén már létezik „a divatos öltözködés” fogalma, ekkorra már megjelenik a divatsajtó. Fontos fogalmakat rendel gondolatai köré a szerző: öltözködés-kultúra, társadalmi hovatartozás, funkcionalitás, forma, anyagi feltételek, s a Kazinczynál oly fontos jó ízlés, melyek meghatározói a viseletnek. A tanulmány szerzője textológiai kutatásában rávilágít arra, hogy a Bécsben tartózkodó Kazinczy az öltözködésbeli ízlés közvetítését vállalja magára, de a divatos ruha itt válik számára először anyagi problémává. Ez a Török Sophie-val kötött házasság kontextusában is megjelenik: Sophie a házasságkötés előtt az öltözködésre fordított kiadások mérséklését ígéri, s az erre áldozható költség az író élete végéig problémát jelent, az ízlést követő öltözetről azonban maga Kazinczy sem mond le. Kazinczy szövegeiben többször idéződik meg emlékezetből egy-egy összejövetelel viselt ruha, a tanulmányban ezekből is kapunk ízelítőt. A dolgozat végén az öltözködés korabeli regiszteréből összeállított szómagyarázattal a Kazinczy-idézetek megértéséhez járul hozzá a szerző.

Szilágyi Márton, az ELTE docense – „nyomozóhoz” illően – filológusi kíváncsisággal és pontossággal megírt dolgozata a *Fogságom naplója* kritikai kiadását előkészítő munkálatoknak köszönheti megszületését. Riedel, nemesi rangú

tanár, II. Lipót gyermekeinek tanára, a bécsi jakobinus per fővádlottja 60 évi börtönt kapott, Kufstein, Graz és Munkács falai között is sínylődött, ez utóbbi helyen a Kazinczy melletti cellában közel egy évig. A közös sors összehozta őket, később is leveleztek. A *Párhuzamos börtöntörténetek* címet viselő tanulmány szerzője a foglyok közötti kommunikáció érdekességeit fejt fel. Részletesen bemutatja a falkopogtatás módszerét, amely a latin nyelvre – mint lingua francára – épült, annyszor koppantottak, ahányadik helyet az alfabétikus rendben elfoglal a betű, így kialakult egyfajta börtönábécé. Új szemléletű filológusi megközelítéseit azért is dicsérhetjük, mivel ezek által bizonyítja a *Fogságom naplója* hitelességét. Egészen más kontextusban helyezi el a művet, mint ahogy ezt az irodalomtörténet eddig tette, mivel a jegyzőkönyvek és a memoárok (a korábbi és a későbbi visszaemlékezések) összevetéséből újabb, eddig nem ismert összefüggések sejtnek föl. Ezek egyfelől szemléleti különbséggel magyarázhatóak, másfelől Kazinczynak azzal a gondosságával, melynek hatására a retorikai és esztétikai alapelveinek megfelelően alakította ki naplójának végső beállításait.

Czifra Mariann a *Tövisek és virágok* epigramma-gyűjtemény új eredményekre alapozott bemutatását célozta meg tanulmányában. Hangsúlyozza, bár a Kazinczy elveit ismerők jól tudják, hogy az értékek tisztelete, a szép és a jó kívánalma nála kötelező, s ennek a kritériumnak a szolgálatában szemlélte azt a munkamenetet, ahogy Kazinczy saját műveit – így a tervezett címen *Nyilak és virágok* verseit – is pallérozta, s ahogyan az alkotófolyamat során saját szövegeihez is kritikusan, a másoknak megszabott mércével állt. Az epigrammák készülésének igényes folyamata

tárul itt az olvasó elé a Kazinczy-levelezés erre vonatkozó részleteinek fölelevenítésével. Ennek a dolgozatnak, de a tanulmánykötet további írásainak egyaránt nagy értéke a sok, eredetiből citált szövegrészlet. A kötet szerzőinek gazdag illusztrációs, hivatkozott anyaga szinte különálló szöveggyűjteményt képez a kötetben belül.

Vaderna Gábor irodalomtörténész egy érzékeny barátságának, Kazinczy és gróf Dessewffy József kapcsolatának a természetrajzát tárja az olvasó elé. A szerző célja, hogy a két költő levelezésének áttekintése után a kettejük közti viszony összefüggésrendszerének bonyolultságából és levelezésük értelmezési nehézségeiből, ezen értelmezések ütköztetéséből, a vitáikból vázolja fel Kazinczy esztétikai teóriáját, szemléletét. Vita volt a két verselő között többek mellett Csokonairól, nem sokkal Kölcsey Ferenc bírálatának megjelenése után, de a tanulmány a Vörösmartyról és a Kisfaludy Sándorról alkotott véleményüket is bemutatja. Mindketten másképpen értelmezték a kritikát. Kazinczy – mintegy igazolva a jelen munkámhoz hasonló tevékenységet – egyértelműen a recenziókban látja az irodalmi kritika jövőjét és az irodalmi ízlés csiszolásának útját.

Szabó Ágnes modern szemléletű közelítésből, a pénz, piac és kultúrpolitika felől közelít Kazinczy vitát kiváltó szövegéhez, az *Erdélyi levelek*hez. Magánlevelezéseiben, majd publikusan a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain töredékesen megjelenő *Erdélyi levelek*ben elítéli a szászokat, s ennek évekig tartó visszhangja lesz a szászok és a magyarok orgánumaiban. A megjelent részletek heves indulatokat váltanak ki a korabeli szászokból, ebből szinte forradalmi hangulat kerekedik. A tanulmány részletezi ezt a vitát, miközben a korabeli olvasóközönségről és mecénatúráról is képet kapunk.

Völgyesi Orsolya, a MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa Kazinczy hivatali szerepvállalásáról ír dolgozatában. A – többek között Nőgrádban is birtokos – Kazinczy család a *bene possessionatinak* nevezett köznemesi réteghez tartozott, és rokonságban álltak a szomszéd vármegyebeli birtokos családokkal, átfogva így az észak-, északkelet-magyarországi régiót. A Kazinczyak pozíciója, kiterjedt kapcsolatrendszere alkalmas volt arra, hogy megfelelő szerepet biztosítson egy megyei szerepvállalásra készülő fiatalembernek. A családból többen vállaltak közhivatalt, írónk ilyenén pályafutása 1784-ben, Sáros vármegye táblabírói, majd Abaúj-Zemplén megyei aljegyzői kinevezésével indult. Érdekes, hogy éppen abban az évben (1785-ben) kezdte meg hivatali munkáját, amikor II. József a közigazgatásban a német nyelv használatát tette kötelezővé rendeletében. Mivel a Kazinczy mellett dolgozó hivatalnokok nem tudtak németül, így rá hárult az írásbeli ügyek intézése. Figyelemre méltó ebben az összefüggésben, hogy mind Zemplén, mind Abaúj azon 20 vármegye közé tartozott, amely a nyelvrendelet ellen tiltakozó felterjesztésben a magyar hivatalossá tétele mellett érvelt. (A hivatalossá tétel, tudjuk, csak a következő évszázadban valósulhatott meg, melyben nem kevés szerepe volt Kazinczy munkásságának.)

A tinta színe szimbolikus című tanulmányában Orbán László, a Debreceni Egyetem és az ott folyó tevékenység, a Kazinczy-kritikai kiadás munkatársa az író különböző autobiográfiáiból idézett összetartozó szöveghelyek variációiról, eltéréseiről értekezik. Igazodva a kötet címéhez ő is, akár egy nyomozó, igazságok felderítésével foglalkozik, az egyes szöveghelyek egybevetésével felfedi az ellentmondásokat, az „olvasókat

tévesztgető utak"-at. Célja, hogy Kazinczy első ismert írásműve, egy 1764. december 3-án (ötévesen) írt levél és az utolsó ismert önéletírása, a *Pályám emlékezete* között ívelő feljegyzések sorát elemezve a néhol egymást keresztülhúzó biográfiai vonásokból, a többféle értelmezésnek teret adó hálózatok szövedékéből „az emlékezet kertjében” összeálítson egy karakteres, határozott arcot.

A kötet ezen utolsó tanulmánya hangsúlyozottan, de kivétel nélkül valahány, rendhagyónak is nevezhető megközelítés egy új, eleven, izgalmas személyiség portréját állítja elénk. A megkövült, hosszú évtizedekig változatlan Kazinczy-kép új rajza ez az egységes szerkesztésű tanulmánykötet. Néhány hete egy előadásom kapcsán a széphalmi birtokot és A Magyar Nyelv Múzeumát, a kiállításokat megtekintve, a Kazinczy-

ról szóló többi előadást hallgatva, emellett a bemutatott kötet tanulmányait olvasva is megerősödik bennem, hogy a „leleplezett mellszobor” meglevendett arca egy sehol, semmilyen téren sem megalkuvó, mindenkor kritikus jellem vonásait mutatja. A sikeres, szép kiállítású borítón a kies széphalmi park előterében a szoborszemeivel előretökintő arc, a szigorú, karakteres vonások mintha a kötet tanulságát hirdetnék:

„Nekem az kecses, ami szokatlan;
S kényesb vagy makacsúlt ízletem új-
nak örül.

(...) az újért

Hamvamat a maradék áldani fogja,
tudom.”.

(Kazinczy Ferenc: *Szokott és szokatlan*)

(Gondolat, Budapest, 2009)

CSUKOVITS ANITA

„Pásztor családból származom...”

Lengyel Ágnes: *Egy palóc pásztor öröksége. Gyurkó Pál számadókanász faragásai*

Irigylésre méltó helyzetben van a Palóc Múzeum és Lengyel Ágnes néprajzkutató. A palóc népművészet szinte kimeríthetetlen tárházába különösen gazdag és sokszínű anyagot tettek a fafaragók. A faragásnak a táji adottságok is kedveztek, de a botok, fokosok, csanakok, gyufatartók, lócák díszítését a palóc tájakon kiemelkedően magas színvonalon művelték a 19-20. században.

Barna János, Lőrincz Pál, Csábrádi József, Bertók János és Gyurkó Pál munkáinak értékét már a korabeli néprajztudomány is felismerte, így szerencsére sok, jól adatolt tárgy került múzeumokba, többek között a Palóc Múzeumba.

Ebből a gazdag anyagból Gyurkó Pál munkásságát tárta a *Palóc fafaragás régen és ma – Gyurkó Pál számadókanász életműve és öröksége* című,

a Palóc Múzeumban rendezett kiállításban az érdeklődők elé Lengyel Ágnes néprajzkutató, muzeológus. A kiállítás sajnos már nem látogatható, de az élmény a szép kiállítású kötetben tovább él.

Gyurkó Pál hosszú élete (1869–1959) és gazdag, mintegy fél évszázadot átfogó életműve jól nyomon követhető a könyvben. Az öntudatos, faragásaira büszke Gyurkóról viszonylag sokat tud a néprajztudomány: szerencsére monogramot és évszámot is faragott alkotásaira, s önmagáról is sokat elárult Madarassy László által följegyzett önéletrajzában.

A kötet bevezető fejezetében a Gyurkóra vonatkozó eddigi kutatásokat és fennmaradt alkotásait, azok fellelhetőségeit összegzi a szerző. Gyurkó alkotásainak legnagyobb részét a Palóc Múzeum őrzi, de Nógrád megye többi közgyűjteményeibe, az egri Dobó István Vármúzeumba és a Néprajzi Múzeumba is kerültek Gyurkó által faragott tárgyak.

A *Pásztor családból származom...* címet viselő fejezet végigkíséri Gyurkó életét születésétől kezdve. Ennek állomásai az iskola és írás-olvasás nélkül eltöltött gyermekkor, a korai munkába állás és megismerkedés a „pásztor-tudományokkal”, a katonaság, a házasság, a több évtizedes szolgálat kanászként különböző uradalmakban, a nyugalomba vonulás és városba (Hatvan) költözés, az ismertté válás. Gyurkó időskorának fontos eleme a múzeumi szakemberekkel való kapcsolattartás, a gondoskodás a tárgyi és szellemi emlékek megőrzéséről az utókor számára. „Kedveseim! Itt küldöm a legkedvesebb régi emlékezetes tárgyamat. Ha megkapják, fogadják örömmel, mert már ilyen nagyon ritkán látni. Arra kérem magukat, hogy ennek nagyon viseljék gondját, ennek a tárgynak...” – íratta egy múzeumi aján-

déka mellé. Gyurkó Pál tisztában volt saját értékével és azzal is, hogy egy eltűnő világ képviselője.

A kötet következő fejezete a pásztorélettel, annak szépségeivel és nehézségeivel ismereti meg az olvasót. A régi pásztortradíciókat hordozó Gyurkó nemcsak jó faragó, de remek elbeszélő, valamint kiváló énekes és dudás is volt. A pásztorokodás meghatározta mindennapi életét, a dalok is erről szóltak; juhászokról, kanászokról, betyárokról, munkárról, időjárásról. Továbbá ivásról, mulatásról, zenélésről, boldog és boldogtalan szerelemről. Alkotásain is visszaköszönnek ezek a jelenetek.

A kötet legnagyobb egysége Gyurkó Pál életművének tételes bemutatása, Lengyel Ágnes fáradhatatlan kutatómunkájának eredménye. Gyurkó hosszú munkássága alatt a népművészet jelentős változáson esett át. „A népművészet 19. századi felvirágzása a pásztorművészet kiteljesedését, önálló stílussá érlelődését is magával hozta. A faragó pásztorok nemzedékeken át őrizték tradícióikat, a megszokott tárgyakat, díszítőeljárásokat. Művészetük azonban nem merevedett meg, hanem alkalmazkodott a változó igényekhez, és a pásztor már nem csupán maga és pásztorársai részére, hanem egyre inkább az érdeklődők, gyűjtők, más társadalmi rétegek számára dolgozott. Egyik-másik tárgy ezáltal elveszítette eredeti rendeltetését, emléktárgy, ajándék, szobadísz lett belőle...” – írja a kötetben Lengyel Ágnes. A funkció mellett változott a technika és a díszítmény is. Palóc vidékeken a vésés és karcolás helyére a domború faragás lépett. A mértani díszítményeket, hullámvonalakat, rozettákat naturalisztikus ábrázolások váltják fel. A gazdag virágornamentika mellett egyre több tárgyon jelentek meg a pásztorok, állataikkal együtt, valamint az őket körülvevő

világ. A 19. század végétől kedveltek a nemzeti címer ábrázolásai is. Ez a változás – a gazdag tárgyi emléktanyag révén – Gyurkó munkásságában is jól nyomon követhető. Gyurkó Pál valamennyi díszítő technikában jártas volt, a vésés-karcolás, az áttört és a domború faragás, a fémuntarzia egyaránt jelen van alkotásain. A keze alól kikerült tárgyak és motívumok sokszínűségét, változatosságát a kötet kiválóan érzékelteti. A pásztorélethez tartozó botok, balták, dudák és csanakok bemutatása mellett a kötet ismerteti Gyurkó paraszti használatra készített tárgyait. Az áttört faragással készített karoslóca, a „palóc pad” nem hiányozhat Gyurkó életművéből sem. A címeres-huszáros pad támláján egész faragott-festett regiment kivont karddal, nemzeti zászló alatt, kúrtszóra vágat talán egy képzeletbeli csatába. A Gyurkó Pál által faragott tárgyakon – pad, szék, gyufatartó, kanáltartó – gyakran felbukkanó címerábrázolás mellett hazafias érzületét a faliképek ábrázolásai mutatják. Szent István, Ferenc József és Horthy Miklós is bekerült a faragott panteonba. A faliképek hosszú vésett szövegeket is tartalmaznak, melyek érdekességét az adja, hogy készítőjük írni-olvasni nem tudó ember volt. Talán ez az egyetlen kérdés, amelyre a kötetből nem kapunk választ...

Az idősödő a Gyurkót körülvevő világ több változáson esett át, közvetlen közelségbe került az addig távoli or-

szághatár, a hagyományos pásztorokodás funkcionális tárgyai helyett egyre inkább dísz tárgyakat igényelt a környezet. A tárgytípusok, a témák, valamint az alkalmazott motívumok köre is változott. A vallásos ábrázolásokat tartalmazó tárgyak, a falra függeszhető képek ezen kései korszakban keletkeztek.

A különösen a szakmabeliek számára fontos katalógus 70 tárgyat sorol fel, a csak stílusjegyekben hasonlóságot mutató, de nem egyértelmű tárgyakra csak utalás történik, a katalógusban nem szerepelnek. Bizonyára vannak még magánszemélyeknél is Gyurkó-faragások, melyek ismertté válása esetleg árnyalná, de alapjában nem változtatná meg a Lengyel Ágnes által rajzolt pontos és alapos képet.

Lengyel Ágnes kitűnő – nemcsak a szakmabeliek, hanem a népművészet és a pásztorokodás iránt érdeklődő olvasó számára is –, közérthető szövege révén közel kerülünk Gyurkó alkotásainak hajdanvolt világához. A kötet értékét nagyban növeli a szöveggel párhuzamosan futó, jó minőségű és gazdag képanyag, mely Limbacher Gábor és Roboz László érdeme. A palóc népművészet gazdag örökségéből ezúttal Gyurkó Pál számadókanász élete és munkássága került bemutatásra. Érdeklődve várjuk a további válogatásokat – kiállítás és kötet formájában is...

(Palóc Múzeum, Balassagyarmat, 2007)

